

Дослідницька програма «історії понять»: евристичні можливості в інтерпретації семантики приватності

Олена Ходус, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті здійснена рецепція оригінальної дослідницької перспективи «історії понять» (концептуальної історії) з метою концептуалізації феномена приватності. Обґрунтовується евристична доцільність саме цієї аналітичної оптики, яка дозволяє по-новому осмислити приватну реальність, котра, як виявляється, позбавлена субстанційності (сьогодні приватне може бути всюди) та універсальності (у тому сенсі, що слово «приватне» може багато чого означати, і ці значення вкорінені в репрезентативній культурі, вбудовані у приховані структури владних диспозицій). З'ясовано, що аналітичний апарат «історії понять» може бути корисним як засіб подолання теоретичної недостатності класичного типу соціального пізнання з його концептуальними імперативами «природньої» визначеності, жорсткої впорядкованості, абстрактної раціональності, універсальності, загальної застосовності до будь-яких реалій, «ціннісної нейтральності». Підхід «історії понять», навпроти, пропонує брати до уваги рефлексивність, контекстуальну включеність, подвійну герменевтику, які розкривають походження феноменів людського буття, «схоплених» у репрезентативній мові – поняттях, категоріях, метафорах, локалізованих/артикульованих у мовних комунікаціях. Застосування гносеологічних принципів «історії понять» до операціоналізації приватності, дозволило розширити традиційні уявлення про цей концепт і встановити, за яких умов ця категорія: а) сповнюється нормативними значеннями; б) набуває особливого ціннісного статусу в актуальному понятійному словнику, задіяному у повсякденних інтерпретативних стратегіях «персонального Я»; в) доповнюється новими смисловими конотаціями («лінгвістичними інноваціями» в термінології Р. Козеллека) у структурі мислення на кшталт «публізації приватного», «приватизації публічного», що виводить на перший план питання рефлексії конкретної контекстуальності, яка спрямовує роботу мови.

Ключові слова: *«історія понять», поняття, приватність, дискурс, мовний порядок, епістема, режим історичності, контекст*

Research program "history of concepts": heuristic possibilities in the interpretation of privacy semantics

Olena Khodus, Oles Honchar Dnipro National University

The article implements the reception of the original research perspective of the "history of concepts" in order to conceptualize the phenomenon of privacy. The heuristic expediency of this particular analytical optics is substantiated. It makes possible to comprehend in a new way the private reality, which, as it turned out, is devoid of substantiality (today the private can be everywhere) and universality (in the sense that the word "private" can mean a lot of things and these meanings, in representative culture, embedded in the latent structures of power dispositions). It has been proved that the analytical apparatus of the "history of concepts" can be useful as a methodological tool for overcoming the theoretical insufficiency of the classical type of social cognition with its conceptual imperatives of "natural" certainty, rigid orderliness, abstract rationality, "value neutrality", universality, and general applicability to any realities. The "history of concepts" approach, on the other hand, suggests taking into account reflexivity, contextual involvement, double hermeneutics, revealing the origin of the phenomena of human existence, "captured" in a representative linguistic order – concepts, categories, metaphors articulated in linguistic communications. The application of the epistemological principles of the "history of concepts" to the conceptualization of privacy made it possible, therefore, to expand the traditional ideas about this concept and to establish under what conditions this conceptual form: a) is filled with normative meanings; b) acquires a special value status in the actual conceptual vocabulary involved in the everyday interpretive strategies of the "personal I"; c)

it is supplemented with new semantic connotations ("linguistic innovations" in R. Kosellek's terminology) in the structure of thinking similar to "publishing the private", "privatizing the public", which brings to the fore the issue of reflection on the specific contextuality that guides the work of the language.

Keywords: "history of concepts", concept, privacy, discourse, linguistic order, episteme, historicity mode, context

Исследовательская программа «истории понятий»: эвристические возможности в интерпретации семантики приватности

Елена Ходус, Днепровский национальный университет имени Олеся Гончара

В статье осуществлена рецепция оригинальной исследовательской перспективы «истории понятий» с целью концептуализации феномена приватности. Обосновывается эвристическая целесообразность именно этой аналитической оптики, позволяющей по-новому осмыслить приватную реальность, которая, как оказалось, лишена субстанциальности (сегодня приватное может быть везде) и универсальности (в том смысле, что слово «приватное» может много чего значить и эти значения, укоренившиеся в репрезентативной культуре, встроенные в скрытые структуры властных диспозиций). Доказано, что аналитический аппарат «истории понятий» может быть полезен в качестве методологического инструмента преодоления теоретической недостаточности классического типа социального познания с его концептуальными императивами «естественной» определенности, жесткой упорядоченности, абстрактной рациональности, «ценностной нейтральности», универсальности, общей применимости к любым реалиям. Подход «истории понятий», напротив, предлагает учитывать рефлексивность, контекстуальную включенность, двойную герменевтику, раскрывающие происхождение феноменов человеческого бытия, «схваченные» в репрезентативном лингвистическом порядке – понятиях, категориях, метафорах, артикулированных в языковых коммуникациях. Применение гносеологических принципов «истории понятий» к концептуализации приватности позволило, таким образом, расширить традиционные представления о данном концепте и установить при каких условиях эта понятийная форма: а) наполняется нормативными значениями; б) приобретает особый ценностный статус в актуальном понятийном словаре, задействованном в повседневных интерпретативных стратегиях «персонального Я»; в) дополняется новыми смысловыми коннотациями («лингвистическими инновациями» в терминологии Р. Козеллека) в структуре мышления на подобии «публикации приватного», «приватизации публичного», что выводит на первый план вопрос рефлексии конкретной контекстуальности, направляющей работу языка.

Ключевые слова: «история понятий», понятие, приватность, дискурс, языковой порядок, эпистема, режим историчности, контекст

Постановка проблемы.

Серед слів, що найбільш часто вживаються у повсякденному житті (у буденній мові), є такі, чий смисл, здавалось, не викликає проблем із розумінням. Тобто ці слова справляють враження абсолютного, доксихного знання, котре не потребує спеціального дефінітивного впорядкування. Одне з таких слів, зрозуміле усім і кожному, не зважаючи на мовні і національні кордони, – приватність. Саме це слово стало ключовим терміном нашого часу; воно визначає відношення людини до світу, виражає її цінності, переживання, життєві переваги, ба більше – витуває дієвим

тригером багатьох людських вчинків. Йдеться про те, що сфера приватного стає нині постачальником різноформатних ситуацій, котрі демонструють справжні параметри соціальності й суб'єктивності доби пізньої/високої/радикалізованої сучасності.

Важливо зазначити, що й із самою сферою приватного сьогодні відбуваються істотні метаморфози, конкретно – змінюються засоби, стратегії, техніки її с(від)творення. Приватний досвід (емоції, тілесні практики, події, стани) позбавляється свої родової номенклатури «відокремленості», «прихованості», «втаємниченості», «небажання бути побаченим». Напроти, ми живимо в момент

суб'єктного/суб'єктивуючого розвороту до тотальної публізації «приватного Я», котре бажає (!) постійного «знаходження під поглядом» (в оригінальній термінології Т. Дашкової (2020) іншого/іншої. Тим самим режим організації приватного буття не тільки не виключає, але й вимагає активної репрезентації, експансивності, транспарентності. Очевидно, що тільки таким і може бути формат приватної екзистенції в «сповідальному суспільстві», утвореному новими соціальними медіа, Інтернетом з його Facebook-ами, Instagram-ами, блогами, дописами, вільним розміщенням фото і відео. Цією яскравою метафорою – «сповідальне суспільство» – З. Бауман відсилає нас до поведінкових практик активної маніфестації, візуальної експлуатації, комерціалізації і коммодифікації «приватного Я», котрі набули розповсюдження останніми роками. Розмірковуючи про приватне життя, особисті стосунки, анонімність, право на особисті таємниці, британський соціолог впевнено стверджує, що «все це слід залишити поза територією Суспільства споживачів, або ж це просто конфіскує охорона на вході» (Бауман, & Донскіс, 2014, с. 37).

Аналіз досліджень і публікацій.

У зв'язку з цим, питання, котре порушує З. Бауман, а разом з ним і інші впливові теоретики (У. Бек, Ж. Бодріяр, Дж. Вайнтрауб, Ю. Габермас, Є. Гіденс, С. Жижек, Р. Сеннет): як можлива приватність за умов «ерозії анонімності», коли «кожному гостинно відкритий вхід до цього сповідального суспільства» (Бауман, & Донскіс, 2014, с. 37)? Однак, ми би поставили питання ширше: як можливе теоретизування приватності, онтологічний план якої спрямовується тепер імперативом «"Бачу, отже існую", і чим більше людей мене бачать, тем більше я існую...» (Бауман, & Донскіс, 2014, с. 38)? За таких соціокультурних обставин цілком очевидно, що класичне тлумачення приватності як особистої, інтимної, неформальної сфери життя людини, відокремленої від інших сфер, зокрема – публічної, виявляється проблематичним, більш того – несумісним з реальними процесами, що відбуваються у суспільному й особистому житті.

Отже, незважаючи на те, що навколо концепту «приватність» уже склалося потужне дослідницьке поле, тим не менше існують

очевидні гносеологічні лакуни і стосуються вони передусім тих пізнавальних практик, за допомогою яких можна по-новому осмислити приватну реальність, котра, як виявляється, позбавлена субстанційності (сьогодні приватне може бути всюди) та універсальності (у тому сенсі, що слово «приватне» може багато чого значити, і ці значення вкорінені в репрезентативній культурі, вбудовані у приховані структури владних диспозицій). Коротко кажучи – є необхідність розширити методологічну оптику аналітики приватності, більш релевантну сучасним онтологічним й епістемологічним викликам. Конкретно – ми пропонуємо концептуальний інструментарій, який би дозволив виявити за номінальним словом «приватність» (його операційними одиницями – смислами, означниками, дефініціями) «граматику епохи» – складну соціокультурну композицію, що нормалізує/устатковує/переводить феноменальне переживання приватного в понятійну площину, у легітимну дискурсивну форму.

Мета і завдання дослідження.

Відповідно, метою статті є ревізія та упорядкування дефінітивних аспектів поняття приватності з опорою на евристичний потенціал історичної семантики, конкретно – «історії понять», котра дозволяє здійснити когнітивний аналіз семантичного транзиту концепту «приватність» (вловити «зсув» його значень) з урахуванням особливостей тієї соціокультурної практики (історичної, ідеологічної, інституційної), яка безпосередньо встановлює правила дистрибуції відповідного понятійного словника.

Аналітичний апарат «історії понять» може бути корисним тут як засіб подолання теоретичної недостатності класичного типу соціального пізнання з його концептуальними імперативами «природної» визначеності, жорсткої впорядкованості, абстрактної раціональності, універсальності, загальної застосовності до будь-яких реалій, «ціннісної нейтральності». Підхід «історії понять», навпроти, пропонує брати до уваги рефлексивність, контекстуальну включеність, подвійну герменевтику, які розкривають походження феноменів людського буття, «схоплених» у репрезентативній мові – поняттях, категоріях, метафорах, локалізованих/артикульованих у мовних комунікаціях (мовних

актах у термінології Дж. Остіна, Дж. Серля – знаних представників філософії мови). Отже, «історія понять» або концептуальна історія, залучає до пізнавальної роботи цілий кластер питань, що виходять за межі класичної епістемології і фокусує увагу на «реконструкції процесу утворення смислу і смислових змін у мові» (Бедекер, 2010, с. 7), пов'язаних зі зміною соціальних реалій.

Таким чином, користуючись теоретичною базою історичної семантики в її німецькій версії «історії понять» (Begriffsgeschichte), ми спробуємо розширити традиційні уявлення про концепт «приватність» і встановити за яких умов ця категорія: а) сповнюється значенням; б) набуває особливого ціннісного статусу в актуальному понятійному словнику, задіяному у повсякденних інтерпретативних стратегіях «персонального Я»; в) доповнюється новими смисловими конотаціями («лінгвістичними інноваціями» і термінології Р. Козеллека) у структурі мислення на кшталт «публізації приватного», «приватизації публічного», що виводить на перший план питання рефлексії конкретної контекстуальності, яка спрямовує роботу мови.

Виклад основного матеріалу.

Отже, розглянемо більш детально, яку саме пізнавальну альтернативу пропонує концептуальна перспектива «історії понять»? Загалом ця дослідницька стратегія виникла у межах «мовного» повороту 60–70-х рр. ХХ ст. і набула інституційного оформлення завдяки роботам Р. Козеллека, О. Брюнера, В. Конце і спрямована на прояснення специфіки основних політичних і соціальних понять, котрі з'являються між сер. ХVIII і сер. ХІХ ст. – у «переломний час», який за Р. Козеллеком, знаменує перехід до сучасності (Копосов, 2014, с. 67). Обґрунтовуючи головне теоретичне завдання «історії понять», Р. Козеллек вбачає, що саме в цих базових поняттях «прихована у всієї своєї різноманітності як "політична історія", тай й "історія досвіду"» (Бедекер, 2010, с. 7). Пояснюючи свою думку, німецький теоретик робить конкретне співставлення: виникнення теперішнього словнику соціальних наук обумовлене особливим сприйняттям історичного часу, пов'язаним з радикальними структурними змінами в організації соціуму.

Відтак, «історія понять» – це передусім «історія утворення, вживання і змінення по-

нять» (Бедекер, 2010, с. 34), при чому останні слід розглядати як своєрідний «індикатор» соціокультурних трансформацій, що відбуваються у суспільстві. Тобто соціальна реальність «схоплюється» у відповідних поняттях точніше – в їх значеннях, змістовних навантаженнях, через які, власне кажучи, історична семантика «запитує про соціальний радіус дії понять у відповідних історичних контекстах, тематизує силу взаємозв'язку понять, їх відображення в політичних і соціальних групах, а також аналізує епохальні, соціальні і політичні структурні зміни» (Бедекер, 2010, с. 34). У цьому аспекті можна погодитись з О. Бікбовим, який зауважує, що «дослідження понять є, по суті, розкодуванням генезису реальності» (Бікбов, 2014, с. 10).

Одночасно для даної дослідницької програми принципово важливим є дієвий потенціал основних історичних понять, які, у період Нового часу, за Р. Козеллеком, набувають узагальненого значення (характеру колективних «сингулярісів») для усіх соціальних груп, демократизуються, і відтак «стають консолідуючими салоганами і інструментами дискурсивного протистояння» (Кагарлицкий, & Маслов, 2019, с. 29). Ідеться про здатність соціально-політичного понятійного апарату виступати інструментом, що організує соціокультурний досвід, «формує свідомість і розпоряджається дією» (Бедекер, 2010, с. 61). У цьому зауваженні не складно побачити, що в своїх методологічних підставах «історія понять» є доволі співзвучною теорії дискурсу М. Фуко. Грунтуючись на фуколдіанській аргументації, можна сказати, що соціальний феномен з'являється тільки тоді, коли він отримує «назву» у мові, коли його смислові значення закріплені в дискурсі. Саме дискурс визначає систему «ідеологічних координат», наділяє мовні коди відповідним культурним значенням. Іншими словами, існує прямий взаємозв'язок між семантичними структурами і актуальним соціальним порядком – епістемою (у термінології М. Фуко (1994)), яка породжує легітимне дискурсивне оформлення явищ соціального світу й феноменів людського життя. При цьому сконструйовані дискурсом понятійні схеми мають, з одного боку, властивість примусової сили факту, тобто не лише описують і об'єктивізують (для

суспільства взагалі і суб'єкта, що пізнає, зокрема) реальність, вони безпосередньо і є «реальністю», а з іншого – саме репрезентативна культура, повсякденна ідеологія наділяє поняття, концепти, категорії дійсним змістом і цінністю.

Схожим чином вибудовує аргументацію й дослідницький підхід «історії понять», виходячи з того, що будь-яке поняття циркулює в особливому середовищі (інституційному, соціокультурному, історичному), яке значною мірою визначає межі його інтерпретації і особливості смислоутворення. Відтак, аналіз основних соціополітичних понять потребує рефлексії над засобами їх затвердження у буденній мові і мові науки. Звідси принципова методологічна вимога «історії понять», сформульована Р. Козеллеком: робота з термінологічним інструментом ні в якому разі не повинна «ізолювати» поняття, виключати їх із конкретних історичних ситуацій, в яких вони функціонують і вживаються, оскільки «всі ключові слова політичної чи соціальної мови мають багатозначну темпоральну внутрішню структуру і відсилають до сучасних реальностей або в минуле, або в майбутнє» (Козеллек, 2010, с. 30). Іншими словами, основні соціальні поняття – це конструкти й одночасно предмети (де)конструювання, залежні від конкретних контекстів. Тільки знаючи контекст, за переконанням Р. Козеллека, «можна встановити, що саме в кожному конкретному випадку стоїть за багатозначністю понять, за їх змістом» (Бедекер, 2010, с. 67). Таким чином, «історичне поняття, завжди багатозначне, поєднує в одному слові «чисельність значень», а також пов'язує воедино різноманітність історичного досвіду і суму теоретичних й практичних предметних зв'язків» (Козеллек, 2014, с. 37–38). Відтак, специфічність дослідницької логіки «історії понять» німецький теоретик убачає в тому, що «вона спрямована скоріше на конкретне вживання мови в соціальному, політичному, правовому житті» (Бедекер, 2010, с. 66). Для операціоналізації поняття ця процедура конкретизації означає відсутність однозначної дефініції та переведення його до розряду оперативних аналітичних понять. У цілому перевага концептуальної логіки «історії понять», яка не ізолює поняття, а прагне виявити за їх самостійними значеннями загальну породжуючу структуру – специфічну

історичну реальність, полягає у створенні евристичної моделі, котра дозволяє знайти «контактну зону» між соціальністю і «просто словами», між понятійним порядком і порядком соціального життя, який спрямовує поняттєву розмаїтість.

У зв'язку з цим виникає цілком законне питання: що сказане вище означає для концептуалізації поняття приватності? Одразу зазначимо: ми розглядаємо «історію понять» як поле методологічної реконструкції й, відповідно, акцентуємо увагу на смислових колізіях, яких зазнає поняття приватності залежно від історичних обставин. У цьому виявляється очевидна темпоральна складова досліджуваного поняття. А отже, семантичне поле приватності, спектр її змістовних складових, тематичних сюжетів, загальних рис виражає базові принципи актуальної реальності, повсякденні життєві практики та їх дискурсивну артикуляцію у буденній мові та дескрипцію у мові науки.

Таким чином, керуючись методологічною настановою «історії понять», відповідно до якої важливо зрозуміти «не чим є поняття, а як його можна досліджувати» (Бикбов, 2014, с. 13), потрібно, передусім, а) зосередитися на (ре)конструкції контексту «говоріння» про приватне буття; б) деконструювати загальний соціокультурний, історичний, ідеологічний, епістемологічний ґрунт, на якому базуються легітимні схеми самої такої інтерпретації. Як зазначає О. Бикбов, такий метод за своїм евристичним ефектом «повинен розкривати мимовільне відношення між двома типами соціальних структур: поняттєвими й тими, що не можуть відтворюватися поза мовою, але до мови не зводяться, – тобто смисловим і силовим вимірами соціальної практики» (Бикбов, 2014, с. 11). Тільки так, напевно, і можна, з одного боку, простежити «зрушення значень», у понятті приватності, яке репрезентує ті або інші аспекти соціальності, а з іншого – осмислити зміни тих буттєвих структур, котрі номінуються цим поняттям.

Отже, принципний для нас концептуальний аргумент полягає в наступному: приватність – це «вільне поняття», котре само по собі нічого не означає, його змістовне наповнення завжди залежить від специфіки соціокультурного контексту, особливостей дискурсивних стратегій, що структурують

феноменологію приватності (її переживання, сприйняття, усвідомлення) і забезпечують людину відповідними означниками (категоріями, словами, поняттями та їх конотаціями) для (роз)пізнання приватного. У зв'язку з цим слід зазначити, що подібно до багатьох понять у соціальних науках дефініція приватності обтяжена власною історією, типовими інтерпретаціями, базовими характеристиками і пережила декілька епістемологічних, дискурсивних перетворень та (ре)інтерпретацій.

Навряд чи варто нагадувати, що сучасне розуміння слова «приватність» не завжди було даністю/очевидністю суспільної свідомості. Хоча сама ідея приватності почала формуватися ще за часів античності, все ж таки слід визнати, що ні античний, ні середньовічний онтологічний «порядок речей» не розглядали «приватне» як самостійну цінність. У стародавніх греків приватне життя було позбавлене права на екзистенціальну істину. Для античного світу характерний нормативний ідеал колективного життя, образ публічної, політичної людини-громадянина, пов'язаної зі своїм містом, своєю соціальною групою, своїм родом, своєю сім'єю. Тоді як окрема, приватна особа, або ж ідіом (від грецьк. *idios* – власний, індивідуальний), мала куди нижчий статус. Не випадково, спочатку «старогрецьким словом "idiotes" позначалася приватна особа, яка відмовляється брати участь у громадському житті античного полісу» (Калинин, 2010). Скажемо більше, враховуючи граничне натягнення античного світопорядку в бік публічного модусу, приватне життя виявляється тут навіть не маргінальним, а виражено неповноцінним. Приватні артефакти не прочитувалися і не розпізнавалися суб'єктами як значимі, такі, що обіцяють які-небудь символічні вигоди. Навпаки, їх соціальний капітал зосереджений «за порогом власного будинку, приватного кола потаємного» (Аренд, 2000, с. 246).

В умовах традиційного суспільства, де християнська доктрина (не лише як релігія, але й як система світоглядних цінностей) цілком і повністю мотивувала буття і поведінку індивіда, загальна модальність і статус приватного життя мало змінюється. Більше того, у структурному просторі традиційного світу відбувається дифузне розчинення

приватної сфери (профанного, «людського в людині» – тілесного, плотського, низинного) у всій тканині соціального, у сакральному просторі, втіленому в світській владі, яка належить государю. При цьому між цими сферами людського існування не існує ані комунікативних фільтрів, ані територіально-просторових меж. Крім того, враховуючи, що однією з ключових рис традиційного соціального порядку є колективна суб'єктність, що не допускає індивідуального права «бути собою», прочитання приватності як самодостатньої особистої сфери, яка належить кожній окремій людині, просто не уявляється можливим. У межах середньовічної патерналістської системи в людини просто не було потреби в особистому життєвому просторі і незалежності. В її «політиці життя» присутня одна імперативна мотивація – бути інтегрованою в певну метафізичну або соціальну спільноту. Як зазначає А. Гуревич, «середньовічний індивід включається в соціальний макрокосм за допомогою мікрогруп – сім'ї, об'єднання родичів, церковного приходу, сеньйорії, вотчини, купецької гільдії, ремісничого цеху, дружини, монастирського братерства, релігійної секти, міської *fraternitas*, сільської громади тощо» (Гуревич, 2004, с. 133–134). Не випадково, на думку Л. Баткіна, головною підставою героїзації персонажів середньовічної культури, зокрема християнських мучеників, виступав їхній «найбільший ступінь залученості, максимальна втіленість загальноприйнятого» (курсив наш. – О. Х.) (Баткин, 1989, с. 6).

І лише у культурі модерності приватність нарешті отримує статус окремої сфери життя, де суб'єкт набуває право вільно розпоряджатися собою і творити власну особистість. При цьому суб'єктивізація приватності в якості «очевидного переживання» в культурній парадигмі модерну відбувається мірою того, як в дію вступає об'єктивуючий дискурс, який: а) легітимізує цей життєвий досвід (сам факт виведення «приватного» в публічне поле соціальних конвенцій немов наділяє його символічною значущістю для індивідів); б) забезпечує трансляцію смислових уявлень (готових структур), які модулюють «місцеположення» приватності у загальному порядку буття, тобто вона стає особисто значимим життєвим модусом); в) типізує і закріплює в мові повсякденності

«словник» опису приватності (через мовні категорії «внутрішнього», «інтимного», «затишного», «домашнього», «свого», «власного», «автономного», «суверенного»). Саме в такий спосіб – через дискурсивні стратегії смисловиробництва – приватність виявляється культурно освоєним поняттям з позитивними конотаціями, котре структурує мислення і сприйняття. Іншими словами, дефініція приватності та її змістовно-позначальні означники стають питанням соціокультурного та епістемологічного порядку організації дискурсу про приватне.

З огляду на це значущою видається прагматика *Begriffsgeschichte* (концептуальної історії) при дослідженні понятійного статусу приватності в офіційному радянському дискурсі. І тут одразу на думку спадає порівняльна аналогія англійського поняття «private», яке абсолютно однозначно розуміється як зона особистої автономії, незалежності від оточення і неприпустимості вторгнення у приватне життя з українською дефініцією приватності, чиї смисли можуть бути принципово іншими і досі зберігають радянські культурні коди. Тут варто погодитись з влучним виразом А. Усманової, яка стверджує, що за ззовні нейтральними смислами іменника «приватність» стоїть тривала «історія пригнічення» (Усманова, 2007, с. 10).

Як приклад наведемо посилання на дослідження О. Хархордина, присвячене специфіці радянського слововживання «особистого» і «приватного» (Хархордин, 2011). Як вважає соціолог, у Радянській Росії у цих двох термінів, які англійською перекладаються як «private life», виявилися різні долі. «"Особисте життя", – зазначає О. Хархордин, – безперервно заохочувалося режимом і було предметом його постійної турботи. Насправді з репрезентації трьох основних сфер людського життя, знайомих кожній радянській дитині за формою вітальної листівки «бажаємо здоров'я, успіхів у праці і щастя в особистому житті», ненав'язливо впливало, що кожна особа повинна мати сферу свого особистого життя» (Хархордин, 2011, с. 133). Поняття приватного життя, навпаки, мало виразно негативну конотацію й було практично знищено на офіційному дискурсивному рівні. У цьому аспекті дуже показовим і типовим виглядає висловлювання одного з наших інформантів: «Частное – это,

как говорится, не по нашему <...> Я родился в социалистическом обществе и считаю, что это не правильно думать только о себе, отделять себя от общества. В советское время такого не было – чтобы жить только для себя» (Олексій Андрійович, 65 років, пенсіонер). До речі, у ході проведення інтерв'ю питання, пов'язане з конкретизацією смислів «особистого життя», «приватного» викликало в інформанта певне утруднення: «Ну я человек более-менее открытый, не скрываю там ничего такого <...> Нет у меня такого понятия «личное», или, как вы там говорите – «приватное». Слово какое-то не привычное. Может вот только какие семейные вопросы, которые не касаются посторонних? Тогда да, я могу сказать, что это личное. А чего-то другого, что у меня личное, такого нет. Разве что секс, которого у нас, в СССР, не было (смеется)». (Олексій Андрійович, 65 років, пенсіонер). Як бачимо, одержаний наратив повністю вкладається в концепцію «радянського особистого життя», яке завжди перебувало в полі видимості влади (звідси і специфічне розуміння «особистого», схоплене в інтерв'ю в метафорах: «я відкрита людина», «не приховую», «не звичне слово»), з розумінням «приватного» як чогось негідного, що суперечить радянським ідеалам, дрібнобуржуазного (міщанського) і навіть злочинного.

Висновки.

Роблячи висновок, підкреслимо, що найбільш оптимальною формою наукової рефлексії, яка здатна впоратись із завданням більш рельєфного осягнення такого складного предмета як приватність, є дослідницька стратегія «історії понять». Ця аналітична оптика, що маніфестує кореляцію між порядком мови й порядком соціального життя, спонукає до деконструкції семантичної структури основних історичних понять (ідей, уявлень, значень), оскільки саме вони є «операторами» с(від)творення нормативних параметрів соціальної реальності, інструментами «символічного насильства» – звільнення або підкорення, ідеологічного або політичного контролю за процесами конструювання смислових структур у суспільстві та їх суб'єктивними рецепціями (звичками і навиками акторів, що діють ціннісно-усвідомлено в горизонті власного життєвого світу). У кінцевому підсумку реконструкція

«зсуву» понятійних значень (їх функцій і смислів), дозволяє вловити соціокультурну інтенсивність життя.

Отже, використовуючи аналітичну перспективу «історії понять» й ґрунтуючись на принциповому для цього підходу положенні про мовну оформленість культурного досвіду, ми хочемо підкреслити, що визнання в культурі Нового часу онтологічного статусу приватності як особливої сфери буття, котру людина починає переживати як буття «у-собі-і-для-себе», «окремо», «інтимно», де інтенції людини тотожні з ним самим, та обґрунтування гносеологічного статусу концепту приватності, його легітимності в мові сучасної науки у другій половині ХХ ст. опосередковані складною системою наявного соціального порядку – епістемою (у формі ідеології, культури, інституційних утворень і практик), котра виступає умов виробництва відповідного наративу (соціально-філософського, соціологічного,

історичного, антропологічного, юридичного, гендерного) про «приватне».

Таким чином, Begriffsgeschichte дозволила відтворити траєкторію розвитку поняття «приватність» й зафіксувати чуттєвість його смислових значень до конкретної контекстуалізованості, що ще раз підтверджує факт очевидної неочевидності досліджуваної дефініції. У цьому відношенні поняття приватності можна визнати суто аналітичною категорією, смисловий діапазон якої може бути доволі варіативним і така полісемія є цілком природною, оскільки опосередкована наявним соціокультурним порядком. Іншими словами, багатозначність понятійної форми «приватність» передбачає увагу до різних аспектів її актуалізації, обумовленої часом – режимом історичності. Така постановка проблеми розвитку поняття приватності виводить нас на усвідомлення методологічної неспроможності наївного етимологізму, на чому, власне й наголошує дослідниця програма Begriffsgeschichte.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Арендт Х. *Vita activa, или О деятельной жизни* / пер. с нем. и англ. В.В. Библихина ; под. ред. Д. М. Носова. Санкт-Петербург : Алетей, 2000. 437 с.
- Баткин Л. *Итальянское возрождение в поисках индивидуальности*. Москва : Наука, 1989. 272 с.
- Бауман З., Донскіс Л. *Моральна сліпота. Втрата чутливості у плінній сучасності* / пер. с англ. О. Буценко. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2014. 280 с.
- Бедкер Х. *Размышление о методе истории понятий. История понятий, история дискурса, история менталитета*: сб. ст. под ред. Ханса Эриха Бёдекера / пер. с нем. Москва : Новое литературное обозрение, 2010. С. 34–66.
- Бикбов А. *Грамматика порядка: Историческая социология понятий, которые меняют нашу реальность*. Москва : Изд. дом. Высшей школы экономики, 2014. 432 с.
- Гуревич А. *Индивид и социум на средневековом Западе*. Москва : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. 664 с.
- Дашкова Т. *Страх близости. «Эротические сцены» в советском кино 1930-1960-х годов*. *Новое литературное обозрение*. 2020. №2. URL: <https://magazines.gorky.media/nlo/2020/2/strah-blizosti-eroticheskie-sceny-v-sovetskom-kino-1930-1960-h-godov.html>
- Кагарлицкий Ю., Маслов Б. *Между Фреге и Фуко: методологические ориентиры исторической семантики. Понятия, идеи, конструкции: очерки сравнительной исторической семантики* / под ред. Ю. Кагарлицкого, Д. Калугина, Б. Маслова. Москва : Новое литературное обозрение, 2019. С. 9–39
- Калинин И. *Человек бездействующий. Неприкосновенный запас*. 2010. № 4 (72). URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2010/4/a22-pr.html>
- Козеллек Р. *К вопросу о темпоральных структурах в историческом развитии понятий. История понятий, история дискурса, история менталитета*: сб. ст. под ред. Ханса Эриха Бёдекера / пер. с нем. Москва : Новое литературное обозрение, 2010. С. 21–34
- Козеллек Р. *Введение (Einleitung). Словарь основных исторических понятий. Избранные статьи*. Москва, 2014. С. 37–38
- Копосов Н. *Индивидуальные собирательные имена: к теории основных исторических понятий. Неприкосновенный запас*. 2014. № 3 (95). С. 67–95. URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2014/3/individualnye-sobiratelnye-imena-k-teorii-osnovnyh-istoricheskikh-ponyatij.html>
- Усманова А. *Насилие как культурная метафора: вместо введения. Визуальное (как) насилие*: сб. науч. трудов / отв. ред. А. Усманова. Вильнюс : ЕГУ, 2007. С. 5–38.
- Фуко М. *Слова и вещи. Археология гуманитарных наук* / пер. с фр. В. Визгина и Н. Автономовой. Санкт-Петербург: А-сэд, 1994. 408 с.
- Хархордин О. *Основные понятия российской политики*. Москва: Новое литературное обозрение, 2011. 328 с.

REFERENCES

- Arendt, X. (2000). *Vita activa, ili O deyatel'noj zhizni* [The Human Condition]. D. M. Nosov (Ed.). Sankt-Peterburg [in Russian].
- Batkin, L. (1987). *Ital'yanskoe vozrozhdenie v poiskakh individual'nosti* [Italian renaissance in search of individuality]. Moskva [in Russian].
- Bauman, Z., & Donskis, L. (2014). *Moralna slipota. Vtrata chutlivosti u plinnij suchasnosti* [Moral Blindness. The Loss of Sensitivity in Liquid Modernity]. Kyiv [in Ukrainian].
- Bedeker, Kh. (2010). Razmy'shlenie o metode istorii ponyatij [Reflection on the concept history method]. *Istoriya ponyatij, istoriya diskursa, istoriya mentaliteta – History of concepts, history of discourse, history of mentality.* (pp. 267–307). Moskva [in Russian].
- Bikbov, A. (2014). *Grammatika poryadka: Istoricheskaya sociologiya ponyatij, kotorye menyayut nashu realnost* [The Grammar of Order: A Historical Sociology of the Concepts That Change Our Reality]. Moskva [in Russian].
- Gurevich, A. (2004). *Individ i socziium na srednevekovom Zapade* [The individual and society in the medieval West]. Moskva [in Russian].
- Dashkova, T. (2020). Strakh blizosti. «Eroticheskie sceny» v sovetskom kino 1930-1960-kh godov [Fear of intimacy. "Erotic scenes" in Soviet cinema of the 1930-1960s]. *Novoe literaturnoe obozrenie, 2*. Retrieved from <https://magazines.gorky.media/nlo/2020/2/strah-blizosti-eroticheskie-sceny-v-sovetskom-kino-1930-1960-h-godov.html> [in Russian].
- Kagarliczkij, Yu., & Maslov, B. (2019). Mezhdru Frege i Fuko: metodologicheskie orientiry` istoricheskoy semantiki [Between Frege and Foucault: Methodological Guidelines for Historical Semantics]. *Ponyatiya, idei, konstrukcii: ocherki sravnitel'noj istoricheskoy semantiki – Concepts, ideas, constructions: essays on comparative historical semantics.* (pp. 9–39). Moskva [in Russian].
- Kalinin, I. (2010). Chelovek bezdejstvuyushhij [Inactive man]. *Neprikosnovennyj zapas, 4 (72)*. Retrieved from <http://magazines.russ.ru/nz/2010/4/a22-pr.html> [in Russian].
- Kozellek, R. (2010). K voprosu o temporal'nykh strukturakh v istoricheskom razvitiy ponyatij [On the issue of temporal structures in the historical development of concepts]. *Istoriya ponyatij, istoriya diskursa, istoriya mentaliteta – History of concepts, history of discourse, history of mentality.* (pp. 21–34). Moskva [in Russian].
- Kozellek, R. (2014). Vvedenie (Einleitung) [Introduction]. *Slovar` osnovnykh istoricheskikh ponyatij. Izbranny`e stat`y – Dictionary of basic historical concepts. Collected Works.* (pp. 37–38). Moskva [in Russian].
- Koposov, N. (2014). Individual'ny`e sobiratel'ny`e imena: k teorii osnovnykh istoricheskikh ponyatij [Individual collective names: towards the theory of basic historical concepts]. *Neprikosnovennyj zapas, 3 (95)*. Retrieved from <http://magazines.gorky.media/nz/2014/3/individualnye-sobiratelnye-imena-k-teorii-osnovnykh-istoricheskikh-ponyatij.html> [in Russian].
- Usmanova, A. (2007). Nasilie kak kul'turnaya metafora: vmesto vvedeniya [Violence as a Cultural Metaphor: Instead of an Introduction]. *Vizual'noe (kak) nasilie – Visual (as) violence.* (pp. 5–38). Vil'nyus [in Russian].
- Fuko, M. (1994). *Slova i veshhi. Arkheologiya gumanitarnykh nauk* [The Order of Things. Archeology of the Humanities]. Sankt-Peterburg [in Russian].
- Kharkhordin, O. (2011). *Osnovny`e ponyatiya rossijskoj politiki* [Basic concepts of Russian politics]. Moskva [in Russian].

Ходус Олена

Доктор філософських наук, доцент
Дніпровський національний університет імені
Олеся Гончара

Email: hodus2@ukr.net

Khodus Olena

Doctor of Philosophical sciences, Assoc. Prof.
Oles Honchar Dnipro National University

ORCID: 0000-0001-9566-6128

Цитування: Ходус, О. (2020). Дослідницька програма «історії понять»: евристичні можливості в інтерпретації семантики приватності. *Науково-теоретичний альманах «Грані», 23 (9), 65–73.* doi: 10.15421/172084

Citation: Khodus, O. (2020). Doslidnytska prohrama «istorii poniat»: evrystychni mozhlyvosti v interpretatsii semantyky pryvatnosti [Research Program "History of Concepts": Heuristic Possibilities in the Interpretation of Privacy semantics. *Scientific and theoretical almanac «Grani», 23 (9), 65–73.* doi: 10.15421/172084

Стаття надійшла / Article arrived: 25.09.2020

Схвалено до друку / Accepted: 28.10.2020